

FILOZOFIA A SPOLOČENSKÉ VEDY

CIRBES, V. a kol.: Filozoficko-metodologické východiská spoločenských vied. Bratislava, Veda 1987, 203 s.

Vzťah filozofie a spoločenských vied sa v dejinách utváral odlišným spôsobom ako vzťah filozofie k prírodným vedám, okrem iného aj preto, že filozofia a spoločenské vedy boli odlišnými kultúrnymi formami ideologického vedomia, ktoré navzájom často vstupovali do konkurenčných vzťahov ako výrazy rozdielnych spoločenských záujmov, obhajoba ktorých prerastala až do snahy o metodologickú kontrolu poznania spoločenskej skutočnosti. Vznik spoločenskovedného pozitivizmu na pôde Comtoovej pozitívnej filozofie je z hľadiska filozofie síce paradoxným príkladom reglementácie metodológie spoločenského poznania v buržoáznej spoločnosti. Porovnateľného reglementačného zásahu filozofie, hoc s opačným teoretickým a sociálnym znamienkom neostali ušetrenej spoločenské vedy ani v socialistickej spoločnosti, a to s tak ďalekosiahlymi dôsledkami pre štruktúru a dynamiku spoločenského poznania, že sotva možno pochybovať o prenikavosti vplyvu filozoficko-metodologických východísk na postavenie a rozvoj spoločenských vied v duchovnej kultúre spoločnosti.

Mnohoročná teoreticko-metodologická dominantnosť dogmatickej filozofie v socialistickej spoločnosti nielenže deformovala spoločenskovedné poznanie reštrikciou viacerých vedných disciplín, ale spôsobila tiež teoretickú dezorientáciu a metodologickú stagnáciu ich rozvoja ako dôsledok chybného hodnotenia ich praktickej spoločenskej funkcie. Najmä

sociálne vedy sa chápali ako prekážka voľnosti spoločenského rozhodovania a nie ako nepostrádateľný informačný faktor jeho faktualnej objektivizácie a ideologickej správnosti.

Škody spôsobené dominantnosťou dogmatickej filozofie v spoločenských vedách pociťujeme dodnes, a to tým bolestivejšie, že spoločenskovedné vedenie sa stalo vedomostnou infraštruktúrou urýchlenia sociálno-ekonomického rozvoja socialistickej spoločnosti, ktorá rozhoduje o efektívnosti využitia prírodovedného a technického vedenia v jej vedecko-technickom a civilizačnom rozvoji.

Aktivizácia spoločenských vied v realizácii rozvojovej stratégie XVII. zjazdu KSČ predpokladá zásadné prehodnotenie a dynamizáciu rozvoja ich filozoficko-metodologických východísk, bez ktorého nemožno rýchlo a na širokom fronte zaplniť medzery jestvujúce v teoretických štruktúrach spoločenských vied a rektifikovať nedostatky, ktoré v nich spôsobili chybné metodologické prístupy ignorujúce potreby i kritériá praxe.

Prehodnotenia riešenia metodologických problémov spoločenských vied tvoria tak objektívny kľúč k verifikačnému prehodnoteniu teoretických systémov spoločenských vied, urýchlenia ich obsahového obohacovania a upevnenia ich spoločenskej funkčnosti vo vzťahu k prestavbe a dynamizácii rozvojových procesov súčasnej socialistickej spoločnosti ako ich vedeckých regulatívov.

V Politickej správe ÚV KSČ XVII.

zjazdu sa v tejto súvislosti uvádza: „Spoločenskovedný front musí s väčšou smelosťou a sústavnosťou analyzovať život našej spoločnosti, zamerať svoje úsilie na vypracúvanie koncepcií a návrhov, slúžiacich na urýchľovanie sociálno-ekonomického rozvoja, skvalitňovanie politického systému, zdokonaľovanie hospodárskeho mechanizmu, prognózovanie ďalšieho spoločenského vývoja. Závažnou úlohou spoločenských vied je ich rastúci podiel na upevňovaní socialistického vedomia nášho ľudu, najmä mladšej generácie, na výchove a formovaní socialistického človeka.“ Z tejto zjazdovej direktívy je zrejmé nielen šírka teoretických požiadaviek kladených na spoločenskú vedu stratégiou urýchlenia, ale aj na progresívny dynamizmus ich metodologického sprostredkovania.

Obom týmto požiadavkám vyhovuje kniha napísaná kolektívom renomovaných autorov — J. Bodnárom, V. Cirbesom, V. Černíkom, J. Dubníčkom, V. Filkornom, Z. Javůrkom, J. Viceníkom a J. Letašim — vedených akademikom Vladimírom Cirbesom, ktorý dal knihe jej výslednú súvislú podobu.

Kolektívna monografia *Filozoficko-metodologické východiská spoločenských vied* predstavuje významný vedecký a ideologický prínos k riešeniu rozvojových problémov socialistickej spoločnosti v prelomovej situácii intenzifikácie jej rozšírenej produkcie.

Päť kapitol monografie v metodologickej postupnosti otvára a principiálne rieši základné problémy metodológie spoločenských vied vo svetle rozvoja súčasnej vedy a revolučnej praxe vo svete.

Po charakteristike všeobecného statu súčasných spoločenských vied v prvej kapitole pokúšajú sa autori v druhej kapitole priradiť k nemu ak-

tuálne tendencie profilujúce špecifické črty metodológie spoločenských vied. Definujú pojem spoločenských vied a reagujú na diferenciačné a integračné procesy, ktoré problematizujú doterajšie vymedzenia a klasifikačné schémy spoločenských vied. Zatiaľ, čo sa správne zorientovali v diverzifikácii humánných a humanitných vied nezaznamenali dynamizáciu komplexu sociálnych vied ako špeciálnej oblasti spoločenskovedného poznania sociálnych systémov spolupráce a spolužitia ľudí v spoločnosti od ekonómie, sociológie, antropológie a kulturológie po sociálnu psychológiu.

Autori upresňujú rozlišovanie metodologickej a metodologickej úrovne spoločenského poznania a ukazujú na špecifiká jeho metodológie a na predpoklady jej systematického rozvoja ako všeobecnovednej metodológie spoločenského poznania. Deklarácia monizmu spoločenského poznania sa správne odlišuje od roztvárajúceho sa vejára polysmernej metodologickej orientácie rozvoja spoločenských vied, ktorá je v súčasnosti dôležitým faktorom narastania ich vedomostného fondu.

V tretej kapitole obracajú autori pozornosť na špecifickosť predmetu spoločenských vied a na problémy, ktoré nastoluje pred filozofickú metodológiu ako otázky fundamentácie poznávacích prístupov k spoločenskej skutočnosti. Ich výklad mení v tejto súvislosti heuristickú orientáciu a zaoberá sa teoretickými východiskami samotnej metodológie, t. j. explanačiou spoločnosti ako jej objektu.

Napriek istým léziám v logickom sprostredkovaní tvrdenia o materiálnom charaktere spoločnosti podarilo sa autorom vcelku úspešne definovať spoločnosť ako mnohotvárnny, vnútorne protirečivý systém prvkov a činnostných vzťahov, ktorý sa v ča-

sopriestore ľudských dejín dynamicky vyvíja. Stotožnenie systému spoločenského života s procesom (s. 49) sa mi zdá príliš určité a v svetle nerovnomernosti a pretržitosti spoločenského vývinu v dejinách je zjavne nesprávne a aj metodologicky je zrušením rozdielu jeho štrukturálneho a genetického rozmeru.

Význam objektovo-subjektivej diferencie ako zdroja spoločenských procesov sa dynamizáciou vývinového pohybu spoločnosti v druhej polovici 20. stor. invertoval v tom zmysle, že v perspektíve spoločenského vývinu nie sú rozhodujúce objektívne konštanty spoločenského života, ale jeho subjektívne premenné, že sa subjektívna aktivita človeka — tvorivá i ničivá — stala určujúcim činiteľom prírodnej i spoločenskej histórie súčasného sveta, čo si vyžaduje aj inverziu v jej terminologickom označení ako subjektovo-objektivej dialektiky.

Autori v práci sami dospievajú ku konštatácii vzostupnej úlohy subjektívneho faktora na pôde socialistickej spoločnosti. „Vzostupná úloha a aktivita subjektívneho faktora, smerujúca k celospoločenským cieľom je v podmienkach socializmu nepostrádateľným komponentom samotnej spoločenskej reality“ (s. 64). Vzrast úlohy subjektívneho činiteľa v aktuálnych dejinách sa však neobmedzuje na socialistickú spoločnosť, ako o tom svedčí jeho súbežná ekonomická argumentácia T. W. Schultza v USA a S. G. Strumilinom v ZSSR. Civilizačný pokrok sveta akcelerovaný vedecko-technickou revolúciou predstavuje základný materiálny zdroj svetového revolučného procesu, ktorý mení sociálne formy rozdeľovania a využívania životných prostriedkov v globálnom systéme života súčasného ľudstva a stáva sa tak ďalším fakto-

rom vzrastu úlohy subjektívneho činiteľa v súčasnosti, rozširovaním rozsahu a hodnoty sebarealizácie sociálnych subjektov v súčasnej epoche.

V súvislosti s tým je dôležité, že autori venujú značnú pozornosť dialektike objektivity a straníckosti vo vedeckom poznaní spoločenských javov. Danieľom Bellom vyhlásený „koniec ideológie“ vyvrátila medzitým zákonitosť sociálno-ekonomického vývinu samotných Spojených štátov, na tendenciách ktorého budoval Bell svoje závery. Peripetie záujmov monopolistickej buržoázie v USA dokázali paralyzovať politickú ekonomiu, rozvrátiť akademické spoločenské vedy a iniciovať nepriamo i priamo nové ideologické tematizácie spoločenských problémov, ktoré vznikli v americkej spoločnosti na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov.

Ani v socialistickej spoločnosti neruší jej vzrastajúca homogenita kognitívnu a pragmatickú relevanciu dialektiky objektivity a straníckosti v poznaní a pretváraní spoločenskej skutočnosti. „Proces poznania je nemysliteľný bez účasti človeka a jeho subjektivity, ktorou je sprostredkovaný a existenčne podmienený“, zdôrazňujú správne autori. „Ľudská subjektivita, všetko to, s čím sa stretávame pri subjekte ako s podmienkou jeho aktivity, nie je fenoménom, existujúcim nezávisle od sociálno-historického pohybu a jeho vývoja. To sa prejavuje predovšetkým v tom, že orientácia ľudského poznania a spolu s tým aj formy vedomia a ich obsahy sú sprostredkované určitými spoločenskými záujmami. Samy záujmy však určujú reálne miesto človeka v danej štruktúre spoločenských vzťahov“ (s. 67), uvádzajú ďalej v tejto súvislosti.

Nereflektovaná dialektika objektivity a straníckosti bola v minulosti príčinou ťažkých omylov v spoločn-

skovednom poznaní a draho zaplatených chýb v spoločenskom riadení praktického spoločenského vývinu socializmu. Rozpracovanie metodológie racionálnej reflexie tejto dialektiky má preto prvoradú závažnosť pre optimalizačnú realizáciu ľudského procesu života a zvyšovanie efektívnosti spoločenského riadenia pri premene živelnosťou indikovaného vývinu socialistickej spoločnosti na cieľavedome programovaný a racionálne regulovaný spoločenský rozvoj (uspokojujúci sebarealizačné záujmy jej členov).

Štvrtá kapitola sa zaoberá otázkami teoretického zobrazovania spoločenskej skutočnosti. Autori oprávnene venujú ústrednú pozornosť vedeckému zákonu ako hlavnej forme a prostriedku poznania spoločenskej skutočnosti. Spolu s tým však poklesla ich pozornosť voči nenomickým prostriedkom spoločenského poznania a niektorým novým funkciám, ktoré plnia v súčasnom poznaní vývinového pohybu spoločnosti, najmä v súvislosti s prognózovaním a projektovaním trajektórie spoločenského pohybu a realizáciou jeho žiadúcich stavov v časopriestore budúcnosti. Nejde len o typy, vzory a vzorce správania sociálnych subjektov a o korelácie a funkcie sociálnych procesov, ktoré sprostredkujú, ale vôbec o prostriedky poznania mechanizmu zhodnocovania ľudskej aktivity na mikroúrovni a makroúrovni tvorby dejinného procesu, v ktorom dnes paradigmaticálny prístup úspešne konkuruje nomickému.

Spájanie objektivity so zákonitosťou vonkoncom nemusí viesť v každom prípade k rastu vecnej pravdivosti spoločenského poznania, ako nás o tom presvedča inflácia zákonov v dogmatickej politickej ekonomii socializmu, keď sa každá silnejšia alebo len predpokladaná korelá-

cia vydávala za zákon a ekonomika sa v tieni objektivity všeobecnej zákonitosti riadila prípad od prípadu subjektivisticky. Lahkovážne formulované všeobecné zákony, chránené pred konfrontáciou so skutočnou vzdialenosťou abstrakcie neslúžili ako dostatočne obsažný a účinný regulátor praxe, ale skôr ako objektívne sa tváriaca apologetika akejkolvek a zväčša subjektivistickej ekonomickej praxe.

V piatej kapitole rozlišujú autori recenzovanej monografie základné metódy poznania spoločenskej skutočnosti. Predovšetkým zdôrazňujú súhrnný metodologický význam základných princípov materialistickej dialektiky ako filozoficko-metodologickej bázy kultivácie metodologických prístupov k poznaniu procesuálnych priebehov zmien spoločenskej skutočnosti v dejinách. K všeobecným dôvodom prioritného postavenia dialektiky ako filozofickej metodológie spoločenského poznania prístupujú v súčasnosti špecifické aktuálne príčiny súvisiace s kontingentnosťou a nerovnomernosťou zrýchlenia spoločenského pohybu v aktuálnych dejinách, kde ich kontinuita prekonáva hranice extenzívneho a intenzívneho, partikulárneho a univerzálneho, živelného a cieľavedomého napredovania a keď sa svetové dejiny začínajú utvárať ako dejiny globálne prepojených a vzájomne závislých spoločenských sústav. Rozpornosť tejto situácie súčasného ľudstva je postihnuteľná iba dialektickou metodológiou. Na druhej strane vyžaduje jej optimalizačné politické riešenie pri využívaní integračných tendencií vo vývine súčasných spoločností aj ich exaktné poznanie a účinnú operacionalizáciu jeho výsledkov v spätných väzbách efektívnej politickej praxe. Autori správne poukazujú, že práve v týchto súvislostiach vzrastá význam systémového

prístupu k spoločenskej skutočnosti a sociálneho modelovania rozvojevých potenciálov a aktuálnych kapacít spoločenského pokroku. Formalizácia a matematizácia spoločenského poznania na pôde marxisticko-leninskej teórie spoločnosti je významným predpokladom a intenzifikačným faktorom zvyšovania jeho kognitívnej i praktickej efektívnosti, ktorý v spojení s výpočtovou technikou a jej umelou inteligenciou otvára pred spoločenskovedným poznáním na prelome 20. a 21. stor. kvalitatívne nové perspektívy vedomostného rozmachu a praktickej využiteľnosti jeho výsledkov v nadchádzajúcom trefom tisícročí spoločenských dejín ľudstva.

„Filozofické východiská spoločenských vied“ predstavujú knihu, potrebnosť ktorej potvrdzuje mimoriadny záujem a pozitívny ohlas, ktorý vyvolala v odbornej a širšej kultúrnej verejnosti svojou modernou koncepciou, obsažnosťou, poučenou najnovším stavom metodologického poznania vo svete a presnou zrozumiteľnou artikuláciou poznatkov spoločenskovednej metodológie, ktorá umožňuje ich využitie v spoločenskom poznaní.

Perfektná dikcia textu umožňuje napriek jeho vecnej náročnosti uvažovať o tejto knihe aj ako o učebnici spoločenskovednej metodológie so širokým uplatnením.

Juraj Suchý

O VZŤAHU VEDY A MORÁLKY

M. G. LAZAR: Etika nauki. Filozofsko-sociologičeskije aspekty sootnošenija nauki i morali [Etika vedy. Filozoľicko-sociologické aspekty vzťahu vedy a morálky.] Leningrad, 1985.

V monografii, ktorá je predmetom našej pozornosti, nejde výslovne len o problematiku etiky vedy, teda o teoreticko-etickú reflexiu širokej vednej sféry, ale autor koncipuje problematiku širšie. Sám v úvode uvádza, že sa sústreďuje na analýzu vzťahu medzi morálkou a vedou, uprednostňujúc pritom filozoficko-sociologický aspekt skúmania. Jeho základnej intencii zodpovedá aj štruktúra monografie vyjadrujúca logickú následnosť analyzovaného problému: charakteristika vedy a jej miesto v systéme spoločenských vzťahov; chápanie morálky ako zvláštneho spôsobu osvojovania sveta; formy ich vzájomného vzťahu; problém morálky vo sfére vedy; vymedzenie etiky vedeckého styku a záverečná, aktuálna stať pojednávajúca o zodpovednosti vedcov za osud sveta.

Predpokladom hlbšieho poznania a pochopenia vzťahu vedy a morálky ako dvoch duchovno-praktických sfér bytia človeka je predovšetkým poznanie ich podstaty a štruktúrno-funkčnej charakteristiky ako predkladu nájdenia ich spoločných štruktúr, rovín, funkcií, ktorými pôsobia v predmetno-practickej činnosti človeka. Autorovi nejde o mechanickú komparáciu, ale sa usiluje vyčleniť tie ich obsahové a funkčné stránky, ktoré dávajú možnosť hovoriť o ich vzájomnom „dialógu“. Tento prístup k danej problematike možno prinajmenšom pokladať za pozoruhodný a pozitívny moment publikácie.

Druhým momentom, pre ktorý môže byť monografia zaujímavou pre čitateľa, je autorov zámer zovšeobecniť, generalizovať doteraz vyslovené myšlienky, poznatky o vzťahu spo-